

Мищенко М. Н.

Mishchenko M. N.

МЕТОДОЛОГІЧНЕ ЗНАЧЕННЯ «ПЕРЕЖИВАННЯ» ДЛЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГЕРМЕНЕВТИКИ ТА ПСИХОАНАЛІЗУ.

В статті надається порівняльний аналіз поняття «переживання» в герменевтиці В. Дільтея та в психоаналітичному «сценічному розігранні». Робиться висновок щодо спільного та відмінного в методологічній ролі цього поняття.

В статье дается сравнительный анализ понятия «переживания» в герменевтике В. Дильтея и в психоаналитическом «сценическом разыгрывании». Делается вывод касательно общего и отличного в методологической роли этого понятия.

The article gives a comparative analysis of the concept «experience» in the W. Dilthey's hermeneutics and in the psychoanalytical “scene performance”. The author makes a conclusion on methodological role of this concept concerning “common and different” notions.

Передісторія психоаналізу пов'язана з іменами дослідників Жана Мартіна Шарко, П'єра Жане, Іозефа Брейера та інших. Історія виникнення та розвитку психоаналізу свідчить, як поступово на місце опису симптомів та класифікації поведінки за медичними нормами та критеріями приходять дослідження життєвих ситуацій пацієнта, особистих конфліктів з реальністю та розбудови індивідуальних стосунків в суспільстві. Першочергове значення мають тепер не загальні схеми хвороби, не намагання виявити об'єктивну закономірність або структурувати те чи інше явлення, а проникнути у внутрішній світ пацієнта, застосовуючи інший метод дослідження – метод, в якому аналітик намагається осягнути увесь досвід пацієнта, опрацьовуючи усі найменші деталі та перебіги подій життя пацієнта. Альфред Лоренцер в роботі «Археологія психоаналізу: інтимність та соціальне страждання» [5] фіксує цей важливий поворот в методології дослідження психічного стану пацієнта так: «На місце збору даних наукового нагляду має прийти **розуміння**» [5, с. 148] (Вид. М. М.). Тут має свій початок **герменевтичне тлумачення психоаналізу**, де категорія

розуміння отримує вагоме значення. Мова йде про зацікавленість психоаналізу герменевтичною методологією та пошук їх плідного синтезу.

Багато спільного психоаналітична техніка має з психологічною інтерпретацією Ф. Шлейєрмахера та психологічною герменевтикою В. Дільтея. Мова йде, перш за все, про спільний напрямок герменевтичної та аналітичної роботи – це психіка людини, її емоціональний внутрішній світ. *Завданням* даної статті є порівняльний аналіз поняття «переживання», яке є головним для психоаналітичної герменевтики Дільтея, та є дієвим в психоаналітичній техніці. Головна *мета* дослідження: знайти спільне та відмінне для герменевтики та психоаналізу щодо методологічного значення поняття «переживання» для дослідження та межі його застосування. Психоаналіз завжди мав у собі окремі аспекти герменевтичного дослідження, тому зацікавлення психоаналізу герменевтичною методологією є цілком виправданим. Водночас, зацікавлення психоаналізом з боку філософської герменевтики, починаючи з Поля Рікера, відкрило широкий простір для дослідження психоаналізу в онтологічній площині буття свідомого та несвідомого та поставило питання про можливість та доцільність обґрунтування психоаналітичної процедури як різновиду герменевтичної практики. Існуючі герменевтичні трактовки психоаналізу, зроблені Альфредом Лоренцером, Полем Рікером позначають можливості плідної співпраці обох дисциплін, та не мають вичерпного аналізу методологій досліджень, особливо з урахуванням напрацьованого сучасним психоаналізом. Отже, існуюча *наукова проблема* як в рамках герменевтики так і психоаналізу щодо співвідношення методологій та співпраці дисциплін, обумовлює *актуальність* даного дослідження, яке пропонує порівняння методологічного значення поняття «переживання» як для психоаналізу (на прикладі сценічного розігрування), так і для герменевтики (у варіанті В. Дільтея).

Щоб дослідити ці питання, потрібно звернутися, по-перше, до В. Дільтея, робіт «Описова психологія» [2], «Введення в науки про дух» [3] та ін. Аналіз герменевтики Дільтея можна знайти у російських дослідників Михайлова О. О. [6], Кузнєцова В. Г. [4]. З іноземних дослідників це Georg Misch [11],

Ludwig Landgrebe [10], Mahfred Riedel [12] та Otto Friedrich Bollnow [9]. По-друге, вивчення методології психоаналітичного дослідження передбачає звернення до текстів засновника психоаналізу Зігмунда Фрейда, і, по-третє, до прихильників герменевтичного тлумачення психоаналізу – А. Лоренцера [5], П. Рікера [7].

Психоаналітичне дослідження має два вектори – це, перш за все, розуміння аналітиком усіх переживань пацієнта та їх невід’ємного зв’язку одного з одним, та, по-друге, усвідомлення та розуміння цього пацієнтом. Звернення на початку статті до передісторії психоаналізу не випадкове. Саме з названих імен Жане, Брейера та інших починається формування **нового типу дослідника** психічного світу людини, який ламає кордони, що відділяють одну від іншої природничі та гуманітарні методології дослідження. Цей дослідник спроможний перейти від стороннього спостереження та пояснення фактів до інтроспекції, емпатії та інтерпретативної діяльності. Незважаючи на спроби надати психоаналітичному вченню вигляд науки, зорієнтувати на методологію, яку застосовують природничі науки, або навпаки, тлумачити психоаналіз як суто герменевтичну дисципліну, народжувався **новий метод**, характерний саме для процедури психоаналізу. Цей метод поєднував окремі риси і психології, і медицини, і філософії, орієнтуючись на вивчення генези хвороби, пошук об’єктивних причин її виникнення, а також - на емпатію, переживання, міжособистісну комунікацію в рамках психоаналітичного дискурсу та на розуміння. Саме тому «...Берта Паппенхейм знайшла в Брейері „суміш тепла, турботи та глибокого розуміння“» [5, с. 158]. Це сприяло встановленню **нових відношень між аналітиком та пацієнтом**, які подолали рамки відносин лікар-хворий, встановлених медициною.

Цим зворотом до розуміння та інтерпретативної техніки психоаналіз зобов’язаний введенню в психоаналітичну практику **методу сценічного розігрування** минулого та внутрішніх конфліктів. Це розігрування є аналогом театральної гри на сцені з тією лише різницею, що актором є пацієнт, глядачем – психоаналітик, і розігрується не надумана вистава, а реальність внутрішнього

життя пацієнта з його бажаннями, спогадами, фантазіями, біллю та стражданням. Метафора театру, на якому несвідоме ставить свої вистави, використовується сучасним психоаналізом, наприклад, у Франції: «...аналітичне пространство в цілому - ...сцена в психологічному плані. Сцена, на якій топографія взаємодій та ситуація більш важливі, ніж лише досвід того чи іншого учасника вистави» [8, с. 19]. Психоаналітична робота вимагає вміння читати доповіді пацієнта під час сеансу як **сценічно розіграні повідомлення**. «Не лише лікарняна практика, але й уся пізнавальна діяльність в гуманітарних науках зіткнулася з вимогою іншого плану...лише зараз, через сотні років, ми можемо визначити, що саме трапилося...» [5, с. 149]. Ця вимога стосувалася змушеного проговорення та сценічного відтворення минулого **переживання**. Те, що пацієнт вирішує доповісти, як він це робить, з якою силою передає переживання, скільки незбіжностей є в його розповіді формує простір для інтерпретацій. «Асоціації хворого йшли від сцени, яка потребувала пояснення, назад, до більш ранніх переживань...» [5, с. 151]. З актуалізації минулого переживання, його тлумачення та опрацювання починаються терапевтичні зрушення у пацієнта.

Отже, поняття «переживання» пов'язане в психоаналізі перш за все з несвідомим. За допомогою переживання минулих конфліктів та протиріч, розіграних сценічно, відкривається доступ в площину несвідомого, і пацієнт за допомогою аналітика, отримує можливість віднайти витoki власних страхіть, зробити їх видимими, а отже, здоланими.

Методологія психоаналітичного дослідження має багато спільного з методологією психологічної герменевтики Шлейєрмахера та Дільтея. Водночас, незважаючи на спільний об'єкт впливу – психіку та духовний вимір людського існування – ці дві методології суттєво різняться.

З ім'ям Фрідріха Шлейєрмахера пов'язується початок філософської герменевтики, а його «**психологічна інтерпретація**», яка є аналогом сучасної емпатії та ідентифікації, вплинула на розвиток ідей його послідовника Вільгельма Дільтея. Проблема розуміння у Шлейєрмахера виступала як

«осягнення чужої індивідуальності», що було висловлено ним так: **«розуміти автора краще, ніж він сам розумів себе»**. Мовою психоаналізу це означає осягнути несвідомі умови написання твору, пов'язані з культурою та духом тієї історичної епохи, в якій жив автор. Інтерпретація надасть можливість осягнення і самого процесу творчості, і умов, які йому передували.

Дільтей на відміну від Шлейєрмахера вважав, що герменевтика не має бути обмежена лише інтерпретацією тексту, а може бути трансформована в фундаментальну **методологію усіх «наук про дух»**. Відмінність «наук про дух» від «наук про природу» полягає перш за все в тім, що в останніх факти надаються ззовні, за допомогою відчуттів, а для «наук про дух» вони даються безпосередньо зсередини, як реальність та як живий зв'язок» [2, с. 15]. Дільтей протиставив матеріалістичному поясненню явищ **герменевтичний метод** проникнення в індивідуальний світ – світ тої чи іншої історичної епохи. За оцінкою Поля Рікера «...завданням Дільтея було надати наукам про дух (Geisteswissenschaften) значення, яке можливо порівняти зі значенням наук про природу в добу панування позитивістської філософії... мова йшла про розробку критики історичного пізнання – такою ж ґрунтовною, як і кантівська критика пізнання природи...» [7, с. 35]. І далі: «...інтерпретація, котру Дільтей пов'язав з письмово фіксованими свідоцтвами, є лише однією із областей значно ширшої сфери розуміння, яка йде від одного психічного життя до іншого». [там же]. Це «об'єктивний дух», який є спільним для сприйняття окремими особистостями дійсності, який є загальною умовою для будь-якого розуміння. Текст для Дільтея – це історична дійсність. Прочитавши цей текст, людина зустрічається з собою, адже загальним культурним духом об'єктивується та обумовлюється кожне окреме людське буття.

Основою для «наук про дух» за Дільтеєм мала стати **описова психологія**, а головним методологічним принципом – «переживання». Психологія, по Дільтею, мала надати герменевтиці способи та заходи опису, розуміння та інтерпретації духовних явищ. Герменевтика для Дільтея була тим методом, за допомогою якого ставало можливим пізнання «життя», яке трактувалося

Дільтеєм як сукупність емоціональних, психічних, душевних інтенцій. Саме тому герменевтика в нього мала **психологічний фундамент**. Переживання завдяки своїй безпосередності та необ'єктивованості є завжди істиним. «Пояснюємо ми шляхом суто інтелектуальних процесів, але розуміємо за допомогою взаємодії в осягненні усіх душевних сил» [2, с. 58]. Саме тому розуміння того чи іншого явища, отримане за допомогою переживання, є завжди істиним. Життя та внутрішній світ людини взагалі можливо осягнути лише внутрішнім досвідом переживання. «В переживанні взаємодіють процеси усього душевного складу. В ньому даний зв'язок, тоді як відчуття надають лише багатоманітність одиниць. Окремий процес підтримується в переживанні усією цілісністю душевного життя, і зв'язок, в якому він знаходиться в самому собі зі всією цілісністю душевного життя, належить безпосередньому досвіду. Це визначає також природу розуміння нас самих та інших» [2, с. 58]. Знати духовний внутрішній світ можна лише за допомогою переживання. Зафіксувати це науковими методами неможливо. Пізнавальному досвіду людини ця реальність дається таким шляхом, що об'єктивні методи не прийнятні. Якщо наукове пізнання є об'єктивним, то переживання – це насамперед суб'єктивний вимір істини. Для того, щоб сталося переживання, суб'єкт та об'єкт мають співпасти, дистанціювання мало б порушити безпосередність переживання. Пізнаючим є **суб'єкт**, і те, що він пізнає – є його **самість**. Пізнавати тут означає одночасно відчувати, радіти, страждати, розуміти, існувати.

«Наука про душевне життя не може зайти по інший бік зв'язку, так як останній даний нам внутрішнім досвідом. Свідоме не може проникнути по той бік самого себе» [2, с. 90]. Ці слова Дільтея з його «Описової психології» показують, що сам автор бачив межу застосування своєї теорії. Ця межа – сфера несвідомого. Методи, які прийнятні для дослідження свідомості, неприйнятні для сфери несвідомого, яка діє за своїми правилами. Тому описової психології Дільтея недостатньо і аналітик потребує герменевтичних методів, таких як інтерпретація, тлумачення, пошук символів. Якщо в свідомій сфері при переживанні як безпосередньому осягненні суб'єкт та об'єкт співпадають, бо

особа має справу зі своєю самістю, то в сфері несвідомого вони розділяються. Несвідоме стає для самої ж людини «Іншим», який відрізняється від свідомого Я. Отже, має змінитися і методологія дослідження.

Схема герменевтичного осягнення індивідуальності за допомогою описової психології, запропонована Дільтеєм, не є довершеною для психоаналізу й тому, що психоаналіз потребує **сумісної роботи двох методологій**. Психоаналіз неможливо віднести до «наук про дух» чи «наук про природу» – дві методології співіснують разом, і якщо залишити одну, то продуктивність дослідження буде значно меншою. В психоаналізі застосовуються і описова, і пояснювальна психології. Знати біологічні процеси організму та медичні систематизації патологій важливо, та це не є основою психоаналітичного методу. Завдяки **розумінню** все пережите особистістю, але з тієї чи іншої причини витеснене до несвідомого, має бути доведено до свідомості. Аналітику для роботи з несвідомим бракує герменевтичних методів тлумачення. Сценічний метод роботи з психікою, на який ми звернули увагу в цій роботі, базується на поверненні до першоджерел конфлікту та переживанні минулої ситуації. Це проникнення в психіку за допомогою **актуального переживання** відкриває шлях до несвідомих шарів буття пацієнта. Отже, методологічне значення переживання в психоаналізі дещо інше. Його дія поширюється на сферу несвідомого, активуючи несвідомі імпульси.

Отже, порівняльний аналіз застосування поняття «переживання» в психоаналізі та психологічній герменевтиці В. Дільтея дозволяє зробити такі *висновки*:

по-перше, «переживання» є дійсно методологічним прийомом, який дозволяє герменевтиці осягнути «життя» в його безпосередності, відкрити як внутрішній світ окремої людини, так і духовність людської культури, а психоаналізу «пережити» минулі події і завдяки повторному їх переживанню відкрити доступ до несвідомої площини;

по-друге, межою використання «переживання» для Дільтея є сфера несвідомого. Для психоаналізу, навпаки, саме переживання відкриває шлях до

несвідомого бо, на відміну від психології, це не лише реальність наявних почуттів, а сценічно розгорнений проект життя пацієнта. Тобто важливою є історичність людського буття та зумовленість майбутнього минулим;

по-третє, психоаналіз також має свою «межу» використання «переживання». Мова йде про неможливість «сценічного розігрування» у випадках наявності сильних порушень психіки пацієнта, у зв'язку з заміною спогадів на фантазії та ін. Тоді застосовуються інші методологічні заходи.

Та самим важливим висновком для нас є те, що психоаналіз дійсно має в основі герменевтичні методи дослідження. Інша справа, що вони суттєво змінюються внаслідок застосування їх до сфери несвідомого. Отже, для позначення герменевтичного виміру психоаналітичної техніки як особливого мистецтва можна запропонувати новий термін – **«психоаналітична герменевтика»**.

ЛІТЕРАТУРА

1. Герменевтика: история и современность: Критический очерк [Сб. статей: / Редкол.: Бессонов Б. Н. и др.]. – М.: Мысль, 1985.
2. Дильтей В. Описательная психология. – СПб.: «Алетейя», 1996.
3. Дильтей В. Собрание сочинений в 6 тт. Под ред. А. В. Михайлова и Н. С. Плотникова. Т.1: Введение в науки о духе / Пер. с нем. Под ред. В. С. Малахова. – М.: Дом интеллектуальной книги, 2000.
4. Кузнецов В. Г. Герменевтика и гуманитарное познание. - М.: Изд-во МГУ, 1991.
5. Лоренцер А. Археология психоанализа: Интимность и социальное страдание. - М.: Прогресс-Академия, 1996.
6. Михайлов А. А. Современная философская герменевтика: Критический анализ. - Мн.: Изд-во «Университетское», 1984.
7. Рикер П. Конфликт интерпретаций. Очерки о герменевтике. - М.: «КАНОН-пресс-Ц»; «Кучково поле», 2002. (Серия «Канон Философии»).
8. Французская психоаналитическая школа. - СПб.: Питер, 2005.
9. Otto Friedrich Bollnow. Der Ausdruck und das Verstehen // Materialien zur Philosophie Wilhelm Diltheys. Herausgegeben und eingeleitet von Frithjot Rodi und Hans-Ulrich Lessing. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1984. - S.236-275.
10. Ludwig Landgrebe. Wilhelm Diltheys Theorie der Geisteswissenschaften. Einleitung und Schlußbemerkung // Materialien zur Philosophie Wilhelm Diltheys. Herausgegeben und eingeleitet von Frithjot Rodi und Hans-Ulrich Lessing. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1984.- S.199-211.
11. Georg Misch. Vom Lebens- und Gedankenkreis Wilhelm Diltheys. Verlag G. Schulte-Bulmke, Frankfurt am Main, 1947.
12. Mahfred Riedel. Herneneutik und Erkenntniskritik. Zum Verhältnis von theoretischem Wissen und praktischer Lebensgewißheit bei Wilhelm Dilthey //

Materialien zur Philosophie Wilhelm Diltheys. Herausgegeben und eingeleitet von Frithjof Rodi und Hans-Ulrich Lessing. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1984. - S.359-385.